

TÜRK DÜNYASINDA HALI, KILİM VE BENZER DOKUMALARDA YER ALAN ÇENGELİ ÇOKGEN MOTİF

Şerife Atlıhan, Prof.Dr., Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi,
Geleneksel Türk Sanatları Bölümü (İstanbul, Türkiye)

Türk Dünyası'nda kirkitli dokumalar dediğimiz; halı kilim ve benzeri dokumalarda sıklıkla yer alan birçok ortak motif bulunmaktadır. Bunların hangileri olduğu ve her biri hakkında kapsamlı çalışma yapıp ayrı bir başlık altında incelenebilir. Böyle bir çalışmanın birkaç ciltlik kitap boyutunda ele alınması gerekir. Bu yazıda ortak motiflerden birisi hakkında yapılan araştırmanın sonuçları verilecektir. Sözü edilen bu motif; bir sekizgenin basamaklı olan diyagonal kenarlarına genellikle 3, bazen 2 ve daha fazla sayıda "çengel" ya da "kıvrım", "tırnak" denilen şekillerin yerleştirilmesinden oluşur. Anadolu'nun birçok yerinde kullanılan bu motif çeşitli isimler almıştır. Bazı yörelerde ["Türkmenaynası", Kayseri'de "devetabanı", Kars çevresinde "Kıvrımlı göl", diğer bazı Bölgelerde "Türkmen yanışı" olarak isimlendirilmiştir]'. Araştırmamızda bu motif; 149 yaygı, 7 seccade, 2 sofra, 1

sedir örtüsü, 8 heybe, 9 khorjin², 15 çanta, 2 tuz torbası, 2 kaşık çantası, 18 çuval, 15 mafraş³, 17 yastık, 1 ensi (kapı örtüsü), 1 yatak kenar örtüsü, 4 kuşak, 6 çığ⁴, üzerinde incelenmiştir. İnceleme kapsamına alınan bu dokumaların hepsini burada göstermek yer açısından mümkün değildir. Araştırmanın sonunda; bu motifin Anadolu'nun hemen her yerinde, Ön Asya, Kafkasya, Türkmenistan, Özbekistan ve Orta Asya'da üretilen halı, kilim, çuval, yastık, heybe, torba, at örtüsü

gibi dokuma eşyalarda ve çadır çığlarının desenlendirilmesinde çok kullanıldığı, motifin kirkitli dokuma tekniklerinin hepsinde uygulandığı ve bu nedenle, birçok dokuma eşyada yer aldığı görülmüştür. Motifin dokumaların yüzey desen kompozisyonlarında yer alma durumuna göre sırasıyla; 1. Zeminde ana motif, 2. Zeminde ara motif, 3. Ana ve ara motif birlikte, 4. Madalyon ya da "göl" konumunda, 5. Başka motiflerde merkez motif, 6. Ana, merkez ve dolgu motif, 7. Ana ve merkez motif, 8. Merkez ve dolgu motif, 9. Bordür motif, 10. Dolgu ve bordür motif, 11. Ana, merkez, dolgu ve bordür motif olarak yer alır.

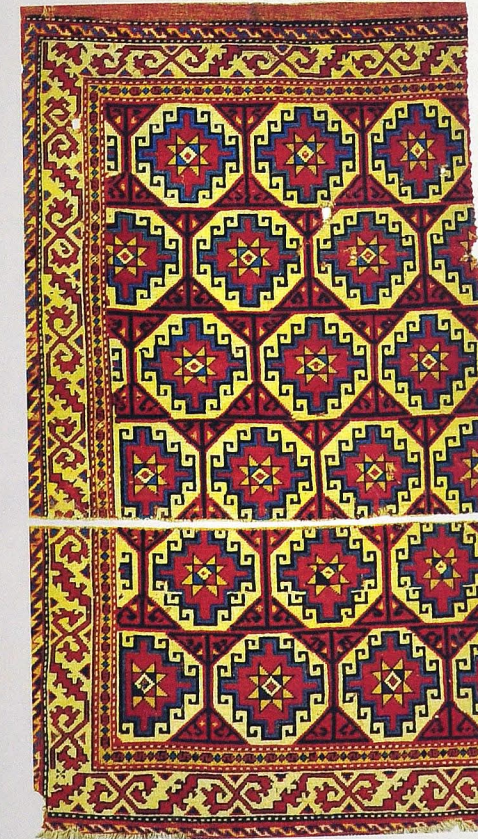
Araştırmanın sonunda, motifin Türk Dünyasında; Anadolu'nun batısından Kırgızistan'a kadar olan, geniş bir coğrafi yayılma alanı olduğu görülmüştür. Yalnızca kirkittli dokumalarda değil, Afganistan, Orta Asya Bölgesinde, Lakai-Özbeklerde kumaş üzerine işlemlerde de kullanıldığı tespit edilmiştir. Bundan başka kolan, kuşak gibi dar dokumalarda sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Türkmen aynası motifinin yer aldığı dokuma eşyalardan bazıları burada verilen metne ait resimlerde görülebilir. Bu motif Anadolu'da olduğu gibi Azerbaycan'ın halı kilim vb. dokunan bölgelerinin birçoğundaki dokumalarda sıklıkla karşımıza çıkar. Anadolu ve Azerbaycan'daki tüm halı bölgelerinde⁵ bu

4

mektedir⁷. Motifin bezemede kullanılma ve birincil motif olarak öne çıkarılması yörelere göre değişir. Bu desen Anadolu'da olduğu gibi, Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde farklı bordür desenleri ve farklı renklerle dokunmuş olarak da karşımıza çıkar Resim 2'de görülen Moğan halısında zemin, su (bordür) desenleri ve renkleri Resim 1'deki Gence halısından biraz farklıdır. Halılarda ve diğer dokumalarda bölgeler arasındaki etkileşiminin sonucunda ortak motif ve desenler görülür⁸. Örneğin: Batı Anadolu'da Kütahya halısında motifin etrafı Resim 1'deki Gence halısında olduğu gibi sekizgenle çevrilerek madalyon biçiminde öne çıkarılmıştır (Resim 3)⁹. Halı kilim ve benzeri dokumalarda yer alan motifler, ilk bakışta birer bezeme elemanı gibi görünürler. Bugünkü durumuyla da gerçekten öyledirler. Bunları dokuyanlara anlamlarını sorarsanız genellikle aldığımız yanıt: "Anlamını bilmiyoruz, öteden beri dokuyoruz" olur. Belki de motiflerin birçoğu, zamanla eski biçimlerini kısmen yitirip, yeni biçimler almışlardır. Kendilerini dokuyanlar tarafından isimlendirilerek, motif (nakış) tanımlama diline girmişlerdir. Bu nedenle motifler, bölgelere göre değişik isimler alırlar. Burada sözü edilen motif; Denizli'nin Çal kazası köylerinde sandık nakışı, kıvrımlı çengelli köl, Antalya-Döşemealtı'nda

yastık nakışı, Manisa-Yuntdağ bölgesinde tırnak gül, Doğu Anadolu'nun bazı bölgelerinde koç-boynuzlu gül, gibi isimlerin verildiği tespit edilmiştir¹⁰.

5

Denny motifle ilgili olarak; "Anadolu halılarının yer alan tipik motiflerden biri de "Memling gül" dür. Dokuması kolaydır ve temel halı motiflerinden biridir. Belki de Anadolu' tüm klasik halı desenleri içinde en çok dokunandır. Motif ismini havsız dokumalardan almıştır. Flaman ressam Hans Memling bu desendeki halıları resmetmiştir. Bu motif Holbein'in resmettiği halıların güllerinden farklıdır. Bunda geçmeler yoktur ve iki boyutludur. Memling gül diğer motiflerden bağımsız olarak, Yörüklerin ilk desen tiplerindedir. Basit olması, gülün Yörük dokumaları içinde çok yaygın olmasına neden olmuştur. Orta Asya'da Yomut ve Tekke Türkmen dokumalarında, Transkafkasya'da Moğan bozkırında, İran Şahsevenlerinde, Güney İran'da ve Anadolu'da görülmektedir. Memling deseni kolay dokunan bir desen olduğundan kuşaklar boyu anadan kıza geçerek devam etti. Motifte göze çarpan bir şekil değişikliği olmadığı görülmektedir. Bu motife sahip dokumaları belirli bir döneme tarihlemek de mümkün olamıyor. Sadece beyaz zeminli olan Budapeşte ve Konya Mevlana müzesindeki halıların yaşını biliyoruz." der¹¹.

Bu motif birçok kaynaktaki "gül" olarak da belirtilir. Yazılı ve sözlü kaynaklardan anlaşıldığı üzere, Azerbaycan ve Anadolu'nun bazı bölgelerinde nakışlara "gül", nakışların madalyon şekline getirilmiş olanlarına da "gül" deniliyor. N. Görgünay Kıızıoğlu'nun da bir alan araştırmasında elde ettiği bilgiler bu görüşü doğrulamaktadır¹². Anadolu'nun batısında benim tespit ettiğim madalyon isimleri; göbek, elek, tabak (Çanakale-Ayvacak), sini (Muğla-Fethiye), göbek, top (Antalya-Döşemealtı), köl (Denizli) ya da (gül)dür. Azerbaycan'da madalyonlara "gül" denir¹³. Kazakistan'da da desenlere "gül" denir¹⁴. Diğer Türk Devletlerinde de malzeme, araç gereç, dokuma terimleri de birbirine benzer şekilde söylenir.

Türkmen yerleşiminin yoğun olduğu ve motifin daha çok kullanıldığı Orta Anadolu'da motife Türkmen aynası denilmektedir¹⁵. Metin içinde motifin ismi Türkmen aynası olarak kullanılmıştır.

Türkmen aynası ve şekil olarak birbirine benzer motiflerin özellikle her çeşit kirkittli dokumalarda yer aldığı gözlenmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Türkmen aynası ve benzer şekillere sahip motiflere gül, gül denildiği görülmektedir. Çevresi kapalı bir alan içinde olan motifler madalyon oluşturmaktadır. Bu kapalı alan göle benzetilmeye olabilir. Türklerde suyun kutsal olduğu birçok yazılı kaynaktaki belirtilmektedir¹⁶. Diğer taraftan bu tür motifler, bezeme elemanı olma-

6

motifle dokunan çok sayıda halıyı burada göstermek olanaksızdır. Bunlardan birkaç örnek vermekle yetinmek durumundayız⁶. Motif her bölgede küçük değişikliklerle ve genel kompozisyonda yer alma durumuna göre kendine has bir biçim almıştır. Örneğin: Gence bölgesinden 19. Yüzyıl sonu veya başına tarihlendirilmiş halıda, motifin halının zemininde hem ana ve hem de ara motif olarak yer aldığı (Resim 1) görül-

ları nedeniyle; nakış, motif yerine gül olarak isimlendirilmişlerdir. Gül, aslında çiçek ismidir ama burada nakış için söylenir. Yazılı kaynakların bazılarında sözü edilen motive sadece gül ya da gül denilmeyip, kelimelerin başına Türkmen getirilerek, Türkmen gölü, ya da Türkmen gülü olarak ifade edildiği görülmektedir. Ama Batılı kaynaklar motifin ismini çoğunlukla, Memling gölü ya da Memling gülü olarak vermektedir. Flaman ressam Hans Memling (1465-1494) 15. Yüzyılın son yarısında, küçük sekizgen desenli Türk halılarında çengelli desenli olanlarının en iyi örneklerini resmetmiştir¹⁷.

Resim 4'de görülen Hans Memling'in "Majolica-Vase with Flowers- Majolika-Vase mit Blumen" adlı tablosundaki masa örtüsü konumundaki halıda sözü edilen motifin en eski örneklerinden biri yer almaktadır¹⁸.

Franses'in, "Memling'in Yıldız benzer motif" dediği motif için verdiği bilgi: " Bu motif 19. yüzyıl Kafkas ve Anadolu halılarında görülür. Bu motif basamaklı madalyonun bir sekizgen içinde gösterilmesinden meydana gelmiştir. Her basamakta bir çengel bulunur. Bu motif esasında daha eskidir. 15.-16. yüzyıl tablolarında yani Memling'in 4 tablosunda işlenmiştir. Her tablodaki halının zemin desenleri ve bordür desenleri birbirinden biraz farklıdır. Bu

8

desenler son yüzyıla kadar hiç değişmeden gelmiştir. Memling bu desene sahip halıları severek tablosuna almıştır. Başka tablolarında da başka halılar vardır¹⁹.

Plöze, bu motifi "Raute Kreuz Stern Memling-Gül" olarak isimlendirmiştir. Katalogda ressamın üç tablosundan örnekler vermiştir. Bu tabloları 1479-1490 yılları arasında yapmıştır. Bunlar; "Majolica-Vase with Flowers" Madrid, Jacob Floreins Alterpiece" detail, Musée du Louvre, "Johannes Altaerchen" detail, Kunsthistorisches Museum, Wien²⁰. Bu tablolarındaki güllerin hepsinde diyagonal kenarlarda 2 çengel yer almaktadır. Şahsevenlerin mafraş, çanta, khorjin yüzlerinde gördüğümüz motiflerde de 2 çengel vardır. Acaba motifin ilk halinde bir diyagonal

9

kenarda 2 çengel mi vardı ve sonradan 3 ve daha fazla sayılara çıkarıldı?

Türkmen aynası motifinin yer aldığı en eski halı örnekleri, 14. Yüzyıldan itibaren görülmektedir. Resim 5'de 14. yüzyıla tarihlenen günümüze kalabilmiş en eski halı örneği Konya Mevlana Müzesinde bulunmaktadır (Env. No. 859). Buraya Beyşehir Eşrefoğlu camiinden getirilmiştir²¹. Budapeşte Uygulamalı Sanatlar Müzesinde bulunan bir başka halı 15. Yüzyıla tarihlendirilmiştir. (Env. NO 14427), (Resim 6)²² Yukarıda da belirtildiği gibi bu motif, Anadolu'nun Batısı'ndan doğusuna ve Türk devletlerinde her türden dokumalarda kullanılmıştır. Konya'nın doğusunda Nevşehir Bölgesinde dokunmuş "Kapadokya halıları" olarak yazılan halılarda bu motifin yaygın olarak kullanıldığı görülür (Resim 7)²³. TIEM koleksiyonunda bulunan, 297 Env no'lu 17. yüzyıla tarihlendirilmiş bir Konya Yörük halısının zemini farklı renklere bölünmüş, motif de farklı renklerle dokunmuştur (Resim 8)²⁴. Anadolu'nun batısından 17. Yüzyıla tarihlendirilmiş Türk ve İslam Eserleri Müzesi (TIEM)'inde bulunan 290 env. No'lu Bergama halısında motifin farklı bir yüzey düzenlemesi ile yer aldığı görülür (Resim 9)²⁵. Batı Anadolu'dan başka bir halıda, yukarıda belirtilen diğer örneklerden farklı olarak Türkmen aynası motifinin başka motiflerle kombine

10

12

13

edildiği görülmektedir (Resim 10)²⁶. Ayrıca Resim 10'daki halının suyundaki motif Anadolu halılarının suyunda, zeminlerinde, Şahsevenlerin khorjin, çuval ve benzeri havlı ve havsız dokumalarında, Azerbaycan ve Türkmen dokumalarında çok sık görülmektedir. Türkmen aynası motif (Memling göl, ya da gül) günümüzde Anadolu'nun taban halısından sedir yastığına kadar her boyuttaki halılarda, kullanılarak devam etmektedir (Resim 11)²⁷.

Yukarıda farklı bölgelerden örnek verilen halılarda yer alan Türkmen aynası (çengelli göl) motiflerinde bölgelere göre küçük farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu olağan bir durumdur. Aynı bölgede dokunsalar bile motifler zaman içinde çeşitlenir. Çünkü motif kullanan her toplumun kendisine göre renk ve desen anlayışı vardır ve bunları beraberlerinde taşırlar. Bunu yanında toplumlar karıştıkları diğer etnik grupların geleneklerinden de etkilenirler.

Bu kadar isme ve kullanım alanına sahip olan motiflerin, kullanılma sebepleri halı kilim motifleri üzerine araştırma yapan bazı yazarlar ve bilim adamları tarafından onların sembolik anlam taşımaları ile açıklanmaktadır.

Denny "Türkmen havlı halılarının gül olarak ifade edilen desenleri küçüktür ve zeminde sıralar halinde tekrar eder. Bu güller aynı zamanda aşireti, obayı veya aile grubunun işaretidir (sembol, im). Gül, dokumada kolay hatırlanacak bir yapıya sahiptir. Bu tip desenler, Türkler ile Anadolu'ya getirilmişlerdir." açıklamasını yapar²⁸. Birçok uzman, Memling gölün basamaklarındaki çengeli eski bir aşiret sembolü olabileceği görüşündedir²⁹.

Karamağaralı'ya göre; halı kilim üzerindeki damga mahiyetindeki işaretlerin büyük bir kısmı, Türk boylarının damgası niteliğindedir. Türkiye Türkçesinde damga "1. Bir şeyin üzerine bir nişan, bir im basmaya yarayan araç. 2. Türkler bu araçla basılan nişanı, yani "im" anlamında kullanılan damgayı yazıya geçmeden önce kullanmışlar ve kendilerini diğer topluluklardan ayırmışlardır³⁰. Kaşgarlı, damga bahsine girerken; "Oğuzlar bir Türk bölüğüdür. Oğuzlar Türkmen'dir. Bunlar yirmi iki bölüktür ve her bölüğün ayrı bir alameti vardır. Birbirlerini bu belgelerle tanırlar." ifadesini kullanmıştır³¹.

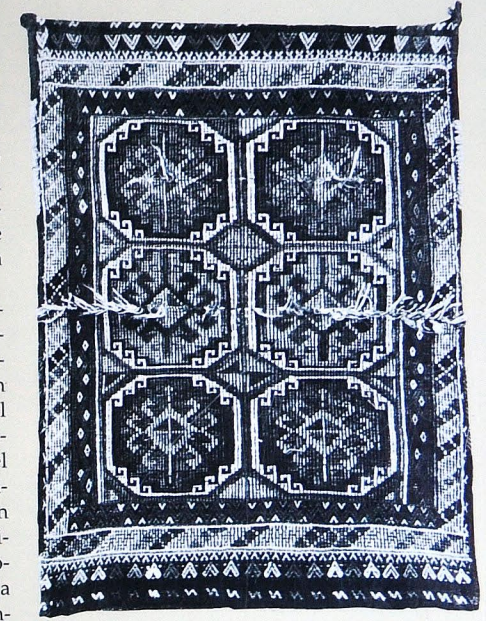
Göl tipi motifler üzerinde çalışma yapmış araştırmacılardan biri olan P.R.J. Ford, 37 değişik Türkmen aşireti gölü tespit etmiştir. Göller bunları kullananların bir tür simgesidir. Ford'a göre; her Türkmen aşiretinin bir veya birden fazla gölü vardır. Bunlar onların karakteristik motifleridir ve birbirlerini bu motiflerden tanırlar³².

Türkmenistan bayrağında 5 farklı göl yer almaktadır. Bu bayrak, Türkmenistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılında "ulusal bayrak" olarak kabul edilmiştir. Bayrağın sol tarafındaki kırmızı zeminli kalın bir şerit üzerinde Türkmen halılarında kullanılan 5 adet göl yer almaktadır. Her biri Türkmen boylarını, Türkmen halısı ve yeşil zemin Türkmen tarihini, bayraktaki yarım hilal İslamiyeti, beş yıldız ise Türkmen vilayetlerini simgelemektedir. Ay ve yıldız motiflerine Türk halklarının kullandığı bayraklarda sıklıkla rastlanılmaktadır (Resim: 20)³³.

Halı kilim ve diğer dokumalarda yer alan göllerin çevresi çokgen biçimindedir. Genellikle sekizgen, bazen altıgen ve bazen de eşkenar dörtgen biçimlerinde görülür. Türkmen aynasının dış çevresinin basamaklı olması ve diyagonal kenarlarındaki her basamakta çengellerin bulunması, bu motif diğer göllerden ayırır. Çengel sayısı genellikle üçtür. İki çengelli olanları da oldukça yaygındır. Çengel sayısı arttıkça, motifin yatay ve dikey kenarları kısalmış ve sekizgen biçimi ilk bakışta eşkenar dörtgen etkisi yaratır. Motif merkezindeki motif şekilleri bakımından da çeşitlilik gösterir. Motifin dış çevresindeki çengel sayısı ne kadar olursa olsun merkez motiflerde ve iç motiflerdeki merkez motiflerinde de çok çeşitleme yapıldığı görülmüştür. Çevresi ve iç şekillerindeki farklılık, coğrafi bölgelere ve o bölgelerdeki etnik grupların farklılığına göre değişir. İnceleme yapılan 254 dokuma eşya arasından, çevresi ve iç şekilleri bakımından değişiklik gösteren 144 motif tespit edilmiştir³⁴. Türkmen aynası motifinin merkezinde genellikle yıldız motifinin yer aldığı görülmüştür. Bundan başka; baklava, haç benzeri şekiller, rozet, dörtgen, fiyonk biçimi, kurtağzı, Türkmen aynası, yılan, nazarlık, kanca benzeri motifler tespit edilmiştir (Bkz. Metinde yer alan halı-kilim resimleri). Bazı halılarda motifin çengellerini de içine alarak se-

14

15

kızgın çerçeve ile çevrildiği, bu çerçevelemenin içteki motiflerde de yapıldığı görülür. İç motiflerin merkezlerinde başka motiflerin bulunduğu da tespit edilmiştir. Bu merkezlerde bazen baklava, dama, "S" biçimli motifler, haç biçimli motifler yer alır. Yukarıda motifin diyagonal kenarlarında, genellikle 3 basamak ve 3 çengel, bunun yanında 2 basamak ve 2 çengelli olanlarının da sıklıkla görüldüğü belirtilmişti. Motifin çevresinde toplam olarak, 3 x 4 diyagonal kenar = 12 çengel ya da 2 x 4 = 8 çengel bulunmaktadır. Sekiz çengelli motifler, daha yaygın olarak Azerbaycan ve İran'daki Şahsevenler'de ve onlara bağlı gruplarda; çuval (Resim 16), khorjin, mafraş, asmalık, tuz ve kaşık çantalarında ve çadır kuşağı, kolan gibi dokumalarda yer aldığı görülür. Motifi, sekiz çengelli olarak, Anadolu'da halı, kilim ve çuval benzeri dokumalarda da görmekteyiz. Motif farklı tekniklerde uygulanırken, çengellerin biçiminde ve yerleştirilmesinde çeşitlemeler görülür. Resim 12'de 19. Yüzyıldan Güney-Doğu Anadolu'ya ait bir kilimde motifin farklı uygulandığı görülebilir. Burada çengeller basamaklara temas etmeden serbest olarak düzenlenmiştir³⁵.

Resim 13'deki çuvalın önyüzü ilikili kilim tekniğinde dokunmuştur (TIEM. Env. No 1393). Motifin yerleştirilmesinde çok ustalık vardır.

45

16

Görünümde hangisi zemin, hangisi motif ayırt edilemez. Gaziantep, Malatya arasındaki Yörük gruplarından birisi tarafından dokunmuştur³⁶. Gaziantep-Malatya arasındaki göçebelere ait olacağı belirtilen diğer bir çuvalın desenli kısmı sumak³⁷ tekniğinde dokunmuştur (Resim 14)³⁸. Bu her iki çuval yüzünde renklerin açık-koyu düzeninde yerleştirilmesi, motifini öne çıkarma düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu çuvalda beyaz renk pamuk ipliğidir. Resim 15'deki çuval yüzü, bir giysi çuvalına değil, Toros Yörüklerinden zahire çuvalına aittir³⁹. İçine zahire de konsa çeyiz için dokunan çuvalara desen konur. Zahire çuvallarının zeminleri genellikle kıl olur, ama

desenleri renkli yün iplerdendir. Bu çuvalın motifinin merkezindeki motif, Resim 11'deki Yunt- dağ halı yolluğundaki ile aynıdır. Kırgızistan'da bu motifi genellikle çiğ bezemelerinde görüyoruz (Resim 19). Özellikle Şahseven çuval, çanta ve khorjinlerinde bu motifin farklı biçimlerde kullanıldığı görülür (Resim 16 ve 17)⁴⁰. Motifin çok geniş bir coğrafi alana yayıldığı ve halı, kilim çuval ve benzer dokumalarda ve ayrıca işlemelerde kullanıldığı birçok örnekle gösterilebilir. Resim 18'deki Bahtiyari at örtüsünün ortasındaki havlı kısımda bu motif görülmektedir. Kırgızistan'da ise bu motifi keçe çadırların duvarını saran ve çadırın içini bölen "Çığ-çiy"

17

18

19

denilen (4 numaralı dipnotta açıklanmıştır.) pannelerde görürüz. Resim 17'da görülen çiğ, çadır mekânını ikiye ayırma için kullanılır ve "aşkana çiğ" olarak tanımlanır⁴¹.

Araştırmadan çıkan sonuç: Türkmen aynası (sekizgen biçimli çengelli motif) motifinin; Anadolu'da, Anadolu dışında Türk dili ya da kültürüne sahip topluluklardan Azerbaycan, Özbekistan, Dağıstan, Türkmenistan'da görüldüğü ve hem motifin yapısında hem de yüzey yerleştirme çeşitlendirmelerinin olduğu tespit edilmiştir. Anadolu, Azerbaycan, Afganistan, Kazakistan, Kırgızistan ve İran'da çok kullanıldığı,

bundan başka Ersari, Yomud, Sarık, Salor, Kızılayak, Şahseven, Beluch, Hartuşı, Hamse, Kuşan gibi toplulukların da bu motifini kullandıkları tespit edilmiştir. Motifin bu kadar geniş alana yayılması, onları dokuyan halkların ortak geçmişleri olduğunu ve göçtükleri yerlere beraberlerinde taşıyarak yeni yerlerinde kimliklerinin sembolü olarak dokumalarında kullanarak devam ettirmeleri sonucu olmuştur. Bizim bu motifteki çengellerin ne anlama geldiğini henüz öğrenememiş olmamıza rağmen, geçmişten günümüze getirilmiş ve hala kullanılması, motifin sembolik anlama sahip olduğunun işaretidir.

20

Notlar:

1. Neriman Görgünay Kırzioğlu, "Kirkitli Dokumalar Bakımından Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da Kültür Birliği", Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu Bildirileri, 23 Mayıs 1990 Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları No 6, sf. 185.
2. Khorjin: İrlandaki Şahseverler'in ve diğer Yörük gruplarının yaylak ve kışlaklar arasında göçerken İçine eşyaları koydukları iki gözlü çanta (heybe).
3. Mafraş: İrlandaki Şahseverler'in ve diğer Yörük gruplarının yaylak ve kışlaklar arasında göçerken İçine yatak yorgan vb. eşyaların konduğu bir tür dokuma sandık. Anadolu'da Türkmenler "mavraş" derler. Anadolu'da mafraş yerine göçerken yataklar bir kilim içine konarak bohçalanır.
4. Çığ: Kargı çubuklarının yan yana getirilip özel bir yöntemle bağlanmasından oluşan bir yapıdır. Desen yapılmak istenirse her birinin etrafına renkli yün demetleri ya da renkli iplikler sarılır ve sonra sırasıyla birkaç yerinden birbirine bağlanır. Topak keçe çadırların duvarına çepeçevre dolanır. Ya da çadırın içini bölmede kullanılır. Anadolu'da da bunun desensizi gene Topak keçe çadırlarda kullanılır. Bazen de daha küçük boyutta olanlarının üzerinde sebze, tarhana vb. yiyecekleri, yıkanmış, kıl ve yünleri kurutmada kullanılır. Kırgızlar buna "çiy" derler. Güney Batı Anadolu'da Fethiye'de ise "çığ" denir. Anadolu'nun diğer bölgelerinde ne dendiğini henüz araştırmadık. Azerbaycan'da "çatan" denir. Kargı çubuklarının yan yana getirilip çatılması nedeniyle "çatmak" filinden "çatan" denilmesi olasıdır.
5. Vidadi Muradov, Azerbaycan Xalçaları - Azerbaijani Carpets, "Azer-ilme" MMC, Bakü 2008. 456 sayfa. Muradov bu kitabında, Azerbaycan'daki halı dokumacılığını sekiz bölgeye ayırır ve bu bölgelere "mektep" der. Muradov'un halıcılık mektepleri; 1. Bakı (Bakü), 2. Quba (Kuba), 3. Şirvan, 4. Gence, 5. Qazax (Kazak), 6. Qarabağ (Karabağ), 7. Naxçıvan (Nahçıvan), 8. Tebriz'dir. Ayrıca Muradov bu kitabından sonra; halı mekteplerini ayrı başlıklar halinde çok kapsamlı olarak incelemiş ve gruplara ayırarak kitaplar ve broşürler olarak 2010-2013 yılları arasında yayınlamış bulunmaktadır.
6. Muradov, 2008, a.g.e. Muradov kitapta mektepleri ayrı başlıklar altında incelemiş ve her mektepten halı örnekleri vermiştir. Kitaptaki halılar içinde bizim konu ettiğimiz motifin bulunduğu halılar 19. yüzyılın başı ve sonuna kadar olan döneme aittirler ve farklı mekteplerde görülürler: s. 156'da Şirvan, s.220, 227, 231Kazak, s. 252, 263 Karabağ -Moğan, s. 269, 282, 284 Nahçıvan. Bunlara ek olarak başka kaynaklarda görüldüğü kadarıyla, bu motifin Gence halılarında da bulunduğunu söyleyebiliriz. Kaynaklarda Azerbaycan'da bu motifin bulunduğu halılar, en fazla Moğan, Kazak ve Gence'den gösterilmektedir.
7. Stefan A. Milhofer, Tappe d' Oriente 1971, s.32.
8. 2000 und 1 e Nacht, Stadtmuseum Graz, 2001, Tafel 192 s. 221.
9. Werner Brüggeman, Harald Böhmer, Teppiche der Bauern und Nomaden in Anatolien, München 1982.
10. Şerife Atlıhan, 1987-1999 yılları arasındaki alan araştırmalarından notlar, basılmamış. Marmara Üniv. GFS. Öğretim üyesi.
11. Walter B. Denny The Classical Tradition in Anatolian Carpets, the Textile Museum, 2002, p. 29.
12. Neriman Görgünay Kırzioğlu, "Azerbaycan ile Anadolu Halı/ Halça ve Düz Dokumaları'nda Benzerlikler", Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu Bildirileri, 23 Mayıs 1990 Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları No 6, sf. 189-209. Görgünay, Hermann Haack'ın görüşünü alıntı yaparak "göl" kelimesine açıklık getirmiştir. Haack, "Ayrı aşiretlerin kullandıkları bütün desenler, ilk bakışta birbirine çok benzerler. Bu sebeple Anadolu'da dokunan halılarla Türkmen halıları karşılaştırıldığında, bunları birbirinden ayırt etmek zordur. ... Bu madalyonlara "göl" denir. Bu göllere her aşiret farklı isimler vermiştir. "Salur gölü" Tekelerin "uçan Kartalı", "Argan gölü" vb. s.196.
13. Tagiyeva, a.g.e. 2010. S.238.
14. Taksin Parlak, "Geleneksel Kazak Halı Sanatı ve Tika Aral Bölgesi El Halıcılığını Geliştirme Projesi" 2002. S. 55,6.
15. Ergül Önge, Selçuk Üniversitesi Mesleki Eğitim Bölümünde öğretim elemanı, Görüşme yılı 1999.
16. İbrahim Kafesoğlu, Türk Bozkır Kültürü, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987, s.92.
17. Oktay Aslanapa, Türk Halı Sanatı'nın Bin Yılı, Eren Yay. İstanbul 1987, s.207.
18. Orient Star Eine Teppichsammlung", E. Heinrich Kircheim Halı Publications, Ltd. 1993
19. Micheal Franses, Orient Star Eine Teppichsammlung", E. Heinrich Kircheim Halı Publications, Ltd. 1993.
20. Karl-Michael Plötze, Raute Kreuz Stern Memling - Gül, Die Teppiche des Malers, Katalog zur gleichnamigen Ausstellung im Museum Nienburg, 9.11.1997-31.1.1998, Copyright by Karl- Michael-Plötze, Barsinghausen, 1997, s.4-6.
21. Turkish Carpet 13th-18th, TIEM, Ahmet Ertuğ yayını, İstanbul, 1996, Konya Mevlana Müzesi, env. no. 859.
22. Turkish Carpet 13th-18th, TIEM, Ahmet Ertuğ yayını, İstanbul, 1996, Budapeşte Uygulamalı Sanatlar Müzesi, env. No. 14427.
23. Ayan Gülgönen, Eren Yayınları, İst. 1997, Resim: 17.
24. Turkish Carpet 13th-18th, TIEM, Ahmet Ertuğ yayını, İstanbul, 1996, env. No 297.
25. Turkish Carpets 13th-18th Century, TIEM ve Ertuğ, 1996, TIEM, Env. No 290.
26. Orient Star Eine Teppichsammlung", E. Heinrich Kircheim Halı Publications, Ltd. 1993. Tf. 187, s. 262.

27. Harald Boehmer'in Koleksiyonundadır. 2004'de Yuntdağ'da DOBAG projesinde üretilmiştir. Motifin merkezi Azerbaycan halılarındaki motifin bazı çeşitlemelerinin merkezinde görülen motiflere benzer.
28. Denny, a.g.e. p.19.
29. Harald Boehmer, "Migration of central Asian Carpets and Flatweave Design of Anatolia", OCTS V. Part 1, California 1999. P. 153-160.
30. Beyhan Karamağaralı, "Türk Halı Sanatındaki Motiflerin Yorumu Üzerine", Dergi, Arış, sayı 3, 1997.
31. Kaşgarlı Mahmud, Divan-ü Lugat-it Türk III, Türk Dil Kurumu yayınları: 523, Çev. Besin Atalay, Ankara, 1985.
32. P.R.J. Ford, Der Orient Teppich und Seine Muster, Busse Verlagshandlung. Herford, İngilizce baskı 1981, London, Almanca baskı, 1982. s. 176, 177.
33. <http://tr.wikipedia.org/>. İnternete giriş tarihi 08.09.2014.
34. Şebnem Koşar, Kirkitli Dokumalarda Türkmen Aynası Motifi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mar. Üniv. Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları ASD. Nisan 1999. Tez Danışmanı: Doç Dr. Şerife Atlıhan.
35. Undiscovered kilim, David Black Oriental Carpets, 1977, pl.24
36. Nazan Ölçer, Kilimler Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Eren yayınları 1988, TIEM., env.no. 1393, resim 45.
37. "Sumak" batı literatüründe kullanılarak yaygınlaşmıştır. Araştırmalarımızda Batı, Güneybatı ve Kuzeybatı Anadolu'da dokuyucular bu tekniğe "kayma", "dolama" isimleri vermiş oldukları tespit edildi.
38. Belkis Balpınar Acar, Kilim-Cicim-Zili-Sumak, Eren yayınları, İstanbul 1982. Werner Brüggeman, Yayıla Form und Farbe in türkischer Textilkunst, Berlin 1993. Tafel 102' deki çuval yüzünde de motif görüyoruz.
39. Anthony N. Landreau and Ralph S. Yohe, Flowers of The Yayla Yörük Weaving of the Toros Mountains, Textil M. Washington DC., 1983, Fig. 23, p. 59.
40. Alte Teppich aus dem Orient, Gewerbe Museum Basel 1980, s. 77. Resim:17, Tanavoli, 1985. S.262.
41. John Summer, The Kyrgyz and Their Reed Screens, Republic Korea, 1996.

Resim listesi:

1. Azerbaycan-Gence, 19. yüzyıl sonu ya da 20. Yüzyıl başı, 197x98 cm. Stefan A. Milhofer, Tappe d' Oriente 1971, s.32.
2. Moghan, 115x188 cm, 19. yy. 1. yarısı, 2000 und 1 e Nacht, Stadtmuseum Graz, 2001, Tafel 192 s. 221.
3. Batı Anadolu, Kütahya, 220x217 cm. Werner Brüggeman, Harald Böhmer, Teppiche der Bauern und Nomaden in Anatolien, München 1982. Talel 59, s. 229.
4. Hans Memling, Majolica-Vase with Flowers. Tahmini 1484-1494. Thyssen-Bornemisza koleksiyonu, Lugano, 1938, Orient Star Eine Teppichsammlung", E. Heinrich Kircheim Halı Publications, Ltd. 1993, S.10.
5. 14. Yüzyıl, 134x100 cm, Konya Mevlana Müzesi, Env. No: 859. Turkish Carpets 13th-18th Century, Ertuğ ve Tekstil Bank, İstanbul 1996.
6. 15. Yüzyıl, 107x95 cm, Budapeşte Uygulamalı Sanatlar Müzesi, Env. No: 14427. Turkish Carpets 13th-18th Century, a. Ertuğ ve Tekstil Bank, İstanbul 1996.
7. Halı, Konya'nın Doğusu, 17.-19. Yy. Konya Kapadokya Halıları, Gülgönen, Eren Yayınları, İst. 1997, Halı no. 17.
8. Konya Yörük, geç 17. Yüzyıl, 148x117 cm, TIEM, Env. No: 297. Turkish Carpets 13th-18th Century, A. Ertuğ ve Tekstil Bank, İstanbul 1996. Pl. 65, p. 89.
9. Bergama, 17. Yüzyıl, 220x156 cm, Çarşamba Mehmet Ağa camiinden, TIEM, Env. No:290, Turkish Carpets 13th-18th Century, A. Ertuğ ve Tekstil Bank, İstanbul 1996, pl. 57, p. 8.
10. Anadolu, Türkmengülü ve baklava madalyonlar, tahminen, 16. Jh, 94 x 143 cm, Orient Star. 1993, s. 262, Tafel 187.
11. Batı Anadolu Manisa-Yuntdag, Yolluk ayrıntısı, DOBAG projesi, üretim yılı 2004, Harald Boehmer Koleksiyonu, Almanya.
12. Kilim, Güneydoğu Anadolu, 19.yy. 2. yarısı, 138x82 cm, Undiscovered kilim, David Black Oriental Carpets, 1977, pl.24.
13. Kilim tekniğinde dokunmuş çuval ön yüzü parçası, 93x88 cm, TIEM, Env. No: 1393.
14. Çuval, Malatya- Gaziantep, 74x113 cm, Özel koleksiyonda, Belkis Balpınar Acar, Kilim-Zili-Sumak, Eren yayınları 1982. Resim: 30.
15. Yörük zahire çuvalı, Niğde bölgesi, 86x63 cm, Anthony N. Landreau, Ralph S. Yohe, Flowers of the Yayla Yörük Weavings of the Toros Mountains, Textile Museum Washington DC. 1983, Fig 23.p. 59.
16. Şahsever çanta yüzü, Azerbaycan, 63-68x116-120 cm, 1900 tarihli, Alte Teppich aus dem Orient, Gewerbe Museum Basel 1980, s.77
17. Kuzey-Batı İran, Şahsever, Khorjin, ters sumak, 56x137 cm, ca. 1900, Tanavoli 1985, s.292
18. At örtüsü, Bahtiyari, 143x199 cm, HALI sayı 53, p. 130.
19. Ashkana chiy, 263x175 cm, 19. yy., John L. Sommer, The Kyrgyz and Their Reed Screens, 1996, pl. 4 page 136.
20. Türkmenistan Bayrağı, <http:// Wikipedia. org/> internete giriş 08. 09.2014.